

УДК 821.161.2-343

Н. Г. Мельник

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА КОЛОМИЙКА: ТРАДИЦІЙНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДІЙНОСТІ

Мельник Н. Г. Соціально-побутова коломийка: традиційне осмислення суспільної дійсності.

У статті досліджується проблема відображення традиційної суспільної дійсності в жанрі коломийки. Фольклор розуміється як динамічний процес, що передбачає трансформацію традиційних оцінок дійсності залежно від історичних, політичних, соціальних, психологічних ознак доби.

Ключові слова: соціально-побутовий фольклор, коломийка, традиція, трансформація.

Мельник Н. Г. Социально-бытовая коломыйка: традиционное осмысление социальной действительности.

В статье исследуются проблема отображения традиционной социальной действительности в жанре коломыйки. Фольклор понимается как динамичный процесс, который предусматривает политических, социальных, психологических особенностей эпохи.

Ключевые слова: социально-бытовой фольклор, коломыйка, традиция, трансформация.

Melnyk N. G. Social and daily kolomyika: traditional understanding of social reality.

This paper investigates the problem of traditional social reality, reflected in the genre of kolomyika. Folklore seems as a dynamic process that involves the transformation of traditional assessments of reality according to historical, political, social and psychological characteristics of epoch.

Key words: social and daily folklore, kolomyika, tradition, transformation.

Розвиток усної народної творчості – динамічний процес, який передбачає трансформацію традиційних оцінок дійсності залежно від історичних, політичних, соціальних, психологічних ознак доби.

Проблема дослідження динаміки національної традиції, відображеної в системі фольклорних жанрів, відзначається сьогодні особливою актуальністю, оскільки зміни, що приймаються і закріплюються традицією, є свідченням трансформації складових ментальності українського народу.

Російський дослідник народної творчості Б. Путілов зазначає: «Традиция предполагает живое обращение, функционирование в подходящих условиях. Своеобразие ее, однако, заключается в том, что она не просто существует, поддерживается в памяти, самовоспроизводится, повторяется без конца, но и движется, меняется, составляя почву, источник, арсенал всех новообразований в фольклоре. Новое возникает только в связи с традицией, в порядке преемственности, преодоления, отрицания традиции. Фольклорный процесс протекает только внутри традиции и во взаимоотношениях с нею [6, с. 55].

На думку сучасного вченого С. Яроцького, «традицію слід розглядати як сталий запас уявлень, поглядів, ідей, способів організації і поведінки народу, нації, соціальних етнічних груп людей, які проявляються в усіх сферах суспільного буття й суспільної свідомості, передаються з покоління в покоління і закріплюються силою громадської думки. Виникнення та розвиток традицій залежать від того способу виробництва, який лежить в основі певного суспільства, від виробничих відносин, зокрема, від постійного і систематичного відтворення суспільних відносин, які склалися, сприяють постійному відтворюванню й виникненню традицій. Але і злам наявних відносин може не впливати на деякі традиції, настільки вони виявляються стійкими і живучими» [12, с. 11].

І. Зварич вважає, що «становлення традиції як процесу збереження, творення та передавання інформації, забезпечується наявністю трансформацій, які в усталеному вигляді набувають статусу традиційної основи. Усталеність трансформацій відбувається тоді,

коли вони відповідають певним загальним вимогам традиції. Перш за все, це відповідність трансформації загальному характерові (кодові) традиції, її соціально та історично виправдана продуктивність, а також відповідність традиційній художній своєрідності (особливо на фольклорній стадії розвитку) мистецтва слова» [3, с. 10].

Отже, традиція – це система, що забезпечує зв'язок сьогодення з минулим, утілює досвід колективу, суспільства, яке прагне до накопичення історичних, культурних, художніх надбань народу.

Особливо яскраво виявляється традиція в усній народній творчості, адже фольклор є колективним, традиційним знанням, а фольклорний процес – це рух усередині традиції, її еволюція та трансформація, динамічна система, що відображає певний стан функціонування традиції.

Глибоке осмислення народом суспільних процесів, матеріальних і духовних чинників формування особистості сприяло появі широкого пласту пісенних творів соціально-побутової тематики, які відобразили емоції та почуття людини в дисгармонійних ситуаціях.

Однією з найяскравіших у цьому плані є коломийка – традиційний жанр українського фольклору, дворядова народна пісня (співанка).

Оригінальність коломийки полягає в тому, що її текст не має розлогих описів почуттів, сумнівів, переживань, психологічних станів героїв. Майстерність народних авторів настільки відточена, що в короткому змісті наявні лише найголовніші характеристики, найяскравіші емоції, найточніші порівняння, адже за короткий час треба сказати те, що найбільше хвилює.

Незважаючи на досить невеликий обсяг, коломийки відзначаються глибоким змістом, торкаються різноманітних сторін людського життя, містять традиційні оцінки дійсності та відображають зміни світоглядних орієнтирів.

На думку І. Франка, ці твори «складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями й кольорами, де бачимо сльози, й радощі, і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі й жанри нашого народу в різних його розверстованиях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традиції і вірування, його громадські й етичні ідеали» [9, с. 502–503].

Ілюстративними в цьому плані є соціально-побутові коломийки рекрутської та солдатської тематики.

Рекрутчина – одна з найтрагічніших сторінок в історії українського народу, оскільки знаменує собою занепад, руїну в ставленні вояка до військового обов'язку, громадянської активності, світоглядних позицій загалом.

Волелюбні українці змушені були зносити моральне та фізичне насильство (на сході – московський цар, на заході – австрійський цісар). Нашадки козацького роду поступово стають виконавцями чужої волі, зрікаються своєї мови, занепадають духом.

М. Драгоманов зауважував: «Наскільки козацтво шанували українці, настільки вони гидують солдацтвом» [1, с. 457].

Рекрутчина, набір у військо сприймається народом як неприродне явище, родинне горе. Оскільки хлопця забирають на службу примусово, він намагається будь-яким чином уникнути ненависної служби.

Д. Ревуцький зазначав: «Народ, що утворив героїчну Січ, коли робив це по власній волі, полохливо, як заєць тікав від рекрутського набору, куди приганяли його палицею [7].

Рекрутчина, солдатчина осмислюється людиною як кінець життя, неможливість реалізації своєї мети. Рекрут прощається з рідними назавжди:

*Ой на Кути доріженька, на Кути, на Кути,
Бувай, мила, здоровенька, бо я йду в рекрути* [2, с. 423];

*Славний город Коломия, ще славніші Кути,
Оце і я оженився б, якби не рекрути* [2, с. 423];

*Пішов любко у рекрути, за него не чути,
Лишив мені на признаку два куцики рути* [2, с. 424];

*Відливали, відливали мою білявину:
Та й виляли сім коновок на одну годину* [5, с. 62].

Зміст та настрої коломийки близький до голосіння:

*Та цісарю, цісарику, та цісарю, царю,
Наробив-єс в Буковині великого жалю:*

*Плачуть мами за синами, жінки за мужами,
А дівчата-ластівета за кавалерами* [5, с. 67];

*Проводила мати сина горов гребельками,
Не виділа доріженьки перед сльозоньками* [5, с. 63].

Служба у війську означає неминучу фізичну або моральну смерть, тому осмислюється народом через концепт «неволя»:

*Ой, неволя, товаришу, неволя, неволя,
В Коломії відбирають, до Чернівець гонять* [5, с. 67];

*Ой як мене вербували в місті на риночку,
Штири рази відливали мою головочку [5, с. 67];
Ей, як сі нагадаю ту рекрутську біду:
Суха земле, розступися, я під тебе піду [5, с. 67];
Ой оба-смо собі брати, як у лісі дуби,
Коби-смо ся не дістали цісареві в зуби [5, с. 67].*

Символічним є епізод, коли, готуючи рекрута до набору, йому бриють лоба. Козацький чуб у народній свідомості – символ належності до товариства особливих людей.

Д. Фрезер вказує на особливе священне ставлення багатьох народів до такої частини людського тіла, як голова. На його думку, це пов'язано з вірою в те, що голова – притулок людської душі. Процедура бриття або постригу волосся здавна супроводжувалися багаточисельними ритуалами. Навіть доторкнутися до голови людини вважалося тяжкою образою, сприймалася як приниження людської гідності загалом [10, с. 247]. Носій же української національної традиції асоціює чуб із невід'ємною ознакою козацької верстви. Картини «бриття лоба» пройняті особливим трагізмом:

*А як мене постригали, я на кріслі сидів,
Сльози очі заливали, що світа не видів [5, с. 67];
Кучерики мої любі, що-сте ся діждали,
Та аби вас попід плоти прохожі топтали [5, с. 67].*

Утрата козацького чуба оцінюється парубком як кара, порівнюється з отриманням розбійницького тавра, служба у війську – як вирок за скоєний злочин:

*Чи я тобі, пане вйте, дитину зарізав,
Що ти мені молодому, кучері обрізав?
Чи я тобі, пане вйте, переорав межу,
Що на мене закладаєш цісарську одежу? [5, с. 67].*

Із втратою козацького чуба рекрут підсвідомо відчуває, що віддаляється, відокремлюється від традиційного, родинного, національного, зазнає особистого приниження. У пісні трапляється епізод, коли «подивився рекрут на свого чуба – сів рекрут да вжахнувся, за голову ухватнувся». Утративши ознаки вільної людини, парубок перетворюється на сліпу машину імперської різні, відчуває себе довічним невольником. Сприйняття військової служби як вічної, нескінченної – провідний мотив вояцької пісні.

Якщо для козака «по ріллі спотикати, за плугом спини ламати» – справа не гідна чоловіка, то для рекрута, солдата – омріяне, ідеальне

життя. Архетипами такого життя для козака постають кінь, зброя, китайка, війна; для рекрута, солдата – плуг, нива, коса, віл і т. ін. військове життя солдат сприймає крізь призму свого бачення ідеалу. Для вояка краще «гіркий полин їсти», «скопати гору», «камінь гризти», «за плугом іти», «вол пасти», «пшениченьку косити», ніж служити у війську:

*Волів би-м я товар пасти та громадські вівиці,
Ніж я маю пуцувати цісарські ремінці [5, с. 67];
Сиві вуцьки, сиві вуцьки, сивенької вовни,
Хто вас буде, вуцьки, пасти, я піду до війни? [5, с. 68];
Пішов би я, моя мамко, з косою косити,
Дали мені, молодому, карабін носити [2, с. 424];
Карабіне, карабіне, та й карабіночку,
Коби тебе положити хоч на годиночку! [2, с. 424].*

Життя на чужині, відірваність від рідної природи, звичних видів сільської праці сприймаються людиною як складові гіркої долі, а необхідність носити зброю – тяжка кара:

*Ой кувала зозуленька, тепер не чувати,
Де нас мати не родила, там треба вмирати [2, с. 424];
Гори мої високії, мушу вас лишити,
Волів би у вас гнити, як в чужині жити [2, с. 423];
Маю братку, порошниці, новенькі пістолі,
Лиш не маю свої хати, щасливої долі [5, с. 68];
Не вчив я ся розбивати, не вчив я ся красти,
Лише сіно громадити та в копиці класти [5, с. 67].*

Також соціально-побутова коломийка солдатської та рекрутської спрямованості ілюструє ситуації, коли солдатів віддаються накази чужою мовою. Твори містять угорські, чеські, німецькі слова, що позначають реалії військового життя. Людина не розуміє заради чого вона повинна воювати, а, опинившись у чужомовній стихії, відчуває дискомфорт, набуває комплексу меншовартості:

*А я піду на зацирку, зацирки не вмю,
Він до мене по-німецьки, я не розумію [5, с. 69];
А як прийшов пан капітан та й зачав кричати,
Казав взяти на вахцимру, в шпанги закувати [5, с. 67].*

Е. Фромм у праці «Людина для себе» вказує на здатність людини адаптуватися в різних умовах, навіть у рабських. Але у процесі такої адаптації особистість виробляє певні ментальні й емоційні реакції. Зокрема, на рабство, на думку Е. Фромма, людина реагує зниженням

своїх інтелектуальних та моральних якостей [11, с. 16–27].

Цікаве спостереження висловив свого часу М. Драгоманов: «як тільки яка пісня зложена чисто українською мовою, то вона неодмінно й повна вільних, людських думок, так само, як тільки українська в пісні порушена, так зараз в пісню пролазить і невірницький дух і розпуста». Учений зазначає: «...получила Україна в обмін пісні з наукою слухатись у всьому начальства, з наукою грубіянства й розпусти» [1, с. 456–461].

Логічним результатом пристосування до рабських умов є зміна життєвих орієнтирів, переоцінка чинників, які складають уявлення про щастя. У солдатській пісні згодом натрапляємо: «а в нашого царя-государя да все добре служити, єсть що їсти й пити, хороше ходити та нічим ся журити!»

Отже, суспільно-побутові коломийки відображають еволюцію в уявленнях про ідеальне, гармонійне, героїчне, трагічне, свідчать про переосмислення традиційної ролі особистості в суспільстві, трансформування архетипів долі та волі. Дослідження трансформації традиційних оцінок дійсності, відображених у жанрі коломийки дозволяє дійти до глибинних причин змін у ментальності українського народу, результати яких спостерігаємо й сьогодні.

Література

1. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) / Михайло Драгоманов : Вибране. – К. : Либідь, 1991. – С. 456–461.
2. Закувала зозуленька. Антологія народної творчості : Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки : для ст. шк. віку / [Упоряд., передм. та прим. Н. С. Шумади]. – К. : Веселка, 1989. – 606 с.
3. Зварич І. М. Архетип як основа художньої традиції : Конспект лекцій / Ігор Миколайович Зварич / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2005. – 47 с.
4. Лановик М. Українська народна словесність : [посібник] / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – 614 с.
5. Коломийки. – К. : Наукова думка, 1969. – 605 с.
6. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура : In memoriam / Борис Николаевич Путилов – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2003. – 464 с.
7. Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні / Дмитро Ревуцький – К. : Час, 1919.
8. Сенько І. Ментальність русинів-українців / Іван Сенько. – Ужгород, 1996. – 136 с.
9. Франко І. Літературно-науковий вісник / Іван Франко – 1906. – С. 502–503.
10. Фрезер Д. Золотая ветвь : Исследование магии и религии / Джеймс Джордж Фрезер. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1998. – 784 с.
11. Фромм Э. Человек для себя / Эрих Фромм. – Минск : Коллегиум, 1992. – С. 16–27.
12. Яроцький Л. В. Традиції і формування світогляду / Леонід Васильович Яроцький. – Житомир : Полісся, 2003. – 234 с.